

Основни разбирания за интереса в правната мисъл

Светла Маринова*

Резюме: Интересът като понятие на общата теория на правото отразява вековна традиция и еволюция. Разработван като понятие, отразяващо действения подход на Новото време, интересът винаги е бил съставна част от социалното съдържание на правото. Теорията на Рудолф Йеринг внася яснота и формулира изрично картината на социалното взаимодействие между хората, което е предмет на правно регулиране. Тази теория става база на социологическата юриспруденция и на редица съвременни направления и подходи към правото. Според нея макар и с различни нюанси, правото съдържа и изгражда своята обществена цел въз основа на съществуването на интересите на човека като специфично отношение към благата по повод взаимодействието между членовете на обществото. Като специфичен продукт на общественото развитие правото въздейства върху човешките интереси чрез човешкото съзнание.

Ключови думи: интерес, правно съзнание.

JEL: K10.

1. Исторически използването на понятието интерес към политико-правните явления показва трайно присъствие. Въпреки известни нюанси в използването на понятието, то винаги се е подразбирало като задължителна съставка, която ръководи социалното взаимодействие меж-

ду хората. Този извод се потвърждава от наличието на широк спектър направления, които обръщат внимание на понятието. Популярността на теорията на Йеринг, към която се опитват да се причислят или с която търсят допирна точка различни направления, показва значението и интегративната роля на понятието за същността на правото.

Определянето на интереса като понятие на марксисткия период е резултат от методологичното неодооценяване на същността на понятието като безспорна съставка на съзнанието и поведението на човека. В този смисъл интересът е определящ за правото. Интересът отразява психосоциалната природа на човека и неговите общности. Макар и необособявано дълго време като самостоятелно понятие, днес то е безспорно понятие на съвременната правна теория. Понятието участва в концепциите за същността на правото като надличностен регулатор. Ще подчертаем някои акценти в историко-правното използване на понятието. Те подкрепят извода за същността на интереса като компонент на смисъла, целта и особено от същността на явлението право.

2. Понятието интерес присъства в политико-правните изследвания, чрез които се конструират държавата и правото. Употребата на понятието при определянето на феномени като държавата и правото предполага по-дълбоко, а не повърхностно

* Светла Маринова е доктор по право, главен асистент в катедра "Публичноправни науки" на Юридическия факултет на УНСС, e-mail: smarinova@mail.bg

познаване на тяхната същност¹ и функционални особености. Античните мислители разглеждат държавата като дело и израз на общия интерес на всички нейни членове. Политиката е област на проявление на човешките интереси, според софистите, Платон и Аристотел. Под влияние на тези разбирания Цицерон определя държавата като дело на народа, на социалната общност. Народът не е всяко обединение от хора събрани по какъвто и да е начин. Той е обединение от много хора, които са свързани чрез единно право и общи интереси². В понятието интерес се влага меродавното и същностното за съществуване на социалната общност значение.

Древноримският юрист Улпиан първи чрез интереса разграничава правото на публично и частно³. Акцентът е поставен върху съдържанието на нормите, т. е. различието в охраняваните от правото интереси, под публично право се разбират тези норми, които непосредствено защитават интересите на държавата и определят положението на държавата и нейните органи (терминът *jus* наред със своето основно значение на "право", "правомощие" и други значения, често се употребява в смисъл на правни норми, норми на правото)⁴. Интересът, по-точно охраняваният от правото интерес, е съдържанието на правните норми, така е даден и при Улпиан. Без да определяме приоритета на едното пред другото, поддържаме, че частното и публичното право са неразрешимо преплетени. За да съществува частният интерес е необхо-

дим правен ред, интересът на цялото, на общността⁵. Историята на политико-правните идеи и борбата между различните концепции в правото говори за това. Днес водещите теоретични концепции изместват центъра на разбирането за правото от двойката господство и разпореждане към правата като субстанция на правото, която се измества от волята към интереса на лицата (явяващ се общо понятие за полза, благо, ценност)⁶. В резултат правата като проява на правото следват една обективност на социалното взаимодействие, оценено ценностно, което правото усвоява и предопределя смисъла на правните норми. Така правата се полагат на субектите и без да са искани, представляват ползване и без да са искани, а носителят им е получател. Интересът в този ред на мисли представлява атрибутивно свойство на същността на правото, съставлява част от обществените отношения. Този извод е основен при определяне значението на интереса за правото и в частност за нашето изложение.

Интересът има определящо значение при образуване на римското право, защото то се формира чрез приспособяването на нормите *jus strictum* (строгото право) към потребностите, към нуждите на растящия делови оборот. Определящото задължение на съда е да разкрие действителните воли на страните по правоотношението и техните интереси. Ако действителният интерес на страната встъпвал в противоречие с правото (отношение, скрепено с

¹ Поддържаме вярното уточнение, че ако смисълът показва защо съществува социалното явление, то същността разкрива как съществува това явление, какво представлява и как действа то. Интересът е насочен към смисъла, но е особено свързан със същността на явлениято право. Вж. Към въпроса за подходите в изучаването на правото, 2010. Научни трудове на РУ "Ангел Кънчев", с. 17.

² Марк Тулий Цицерон. За държавата. V, XXV, с. 39.

³ В превод цитатът, който изразява тази идея изглежда така: публичното право е това, което се отнася до положението на държавата; частното – което се отнася до ползата на отделните лица. В дадения превод, в отличие с много други, терминът "интерес" не се използва, той се подразбира тук като думата "полза". Вж. М. Андреев, 1975. Римско частно право, С., с. 18.

⁴ Торбов, Ц., 1992. История и теория на правото, С., с. 248.

⁵ Торбов, Ц., 1992. История и теория на правото, С., с. 264.

⁶ Йотов, Ст., 2009. Философия на правата, С., с. 13.

призната социална цел), римските юристи и претори показвали забележителна непосредственост. Римските претори, изобщо юриспруденцията, използвали различни способи, в това число и фикция, за "удовлетворяването на интереса в ущърб на старото право и в заобикалянето на неговата буква, дори на неговия дух и неговото назначение"⁷.

Универсализмът на римското право в своето последно основание се корени в идеята за правното обезпечаване на интереса. Тази мисъл е изразена в книгата на Рудолф Йеринг "Духът на римското право". В третия том на неговото произведение той завършва с извода, че последното основание на римските правни понятия, както и субстанционалният момент на субективното право, се явява практическото понятие за интереса⁸.

Значително внимание на интереса се отделя в мюсюлманското право, което има за основа Корана. Мюсюлманските правоведа са единодушни в разбирането, че собственият интерес на човека, взет под внимание от Законодателя, т. е. от Аллах, служи като необходима основа на нормите на Шериата, която задължително е установена. Практически няма такъв интерес, произтичащ от условията на живот, който да не се влага в интереса като основа на Законодателните норми.

3. В западноевропейската правна мисъл понятието се разработва от Георг Хегел, Ф. Регелсбегер, Георг Йелинек и други. Във

"Философия на правото" Хегел разглежда интереса като атрибутивно свойство на индивида и неговата жизнена дейност. Значително внимание е отделено на интереса в анализа на гражданското общество⁹ като сфера на реализация на личните цели и интереси. За Хегел гражданското общество е система от интереси, която е мотивът за осъществяването на отношения между членовете на това общество.

Решителен момент за утвърждаването на понятието интерес като правно понятие имат философските разбирания на Хегел и хегелианците. Хегел доразвива идеите на историзма, положени от Йохан Хердер¹⁰. От позициите на историзма обществото е органична общност, която определя индивида. Посоката на социалното взаимодействие е от обществото към човека. Човешкото общество и неговите духовни ценности са резултат от културно-историческата среда и се развиват по свои закономерности, стоящи извън волята на отделната личност. Така обществото не е сума от индивиди, а е по-сложно колективно цяло, което подлежи на изследване и откриване на неговите закономерности.

Тези идеи на романтиците се доразвиват от Хегел чрез учението за творческия народен дух. Хегеловото учение налага историзма във всички научни области, включително и в правото. Обяснението на държавата във връзка с правото се премества върху обществените закономерности. В резултат се появяват

⁷ Кели, Дж., 1998. Кратка история на западната теория на правото, С., с. 47.

⁸ Новгородцев, П. И., 1999. Историческая школа юристов, СПб., с. 122.

⁹ В произведението на Хегел "Основни черти на философията на правото", Вж. Рагев, Д., 2009. Онтология на правото, Пл., с. 136.

¹⁰ Йохан Хердер (1744-1803) утвърждава историзма като научен метод в Германия, който противопоставя на философско-спекулативния метод, господстващ във века на Просвещението. През 17-и и 18-и век в Европа протичат войни, жестокости, които не могат да се обяснят с ролята на отделната личност и още по-малко с възвисяването от школата на естествено право "възвишен природен разум". Като реакция се наслагва консерватизмът, в противовес на либерализма, а в неговата основа е историзмът. Според Хердер и хайделбергските романтици, културният и политически живот на човечеството се създава от известни естествени фактори и условия, подчинени на определени природни и социални закони. Човешкото съзнание може да ги открие, това е целта и на науката, но не може да ги промени произволно по рационален път. Вж. Дачев, Л., История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, 2007. Русе, с. 140.

историческата школа в правото, по-късно и социологическата школа.

В този общественно-колективен климат, от реалността към нейното обяснение и конструиране, се създават основните направления на 18-и и 19-и век. Чрез тях интересът получава своето съвременно теоретично развитие. Формират се философски школи, които дават методологическа основа за нови оригинални обяснения на правото и те са: критическа философия на Кант, философска система на Шелинг и Хегел, които обосновават историческата школа, и философският позитивизъм на Огюст Конт, който възприема правния позитивизъм¹¹. Централният въпрос на тези направления е същността на правото и от тук неговото съотношение с нравствеността и закона.

За философското направление на Кант правото има своето основание в нравствеността на човека, в нравствения дълг на отделния индивид, в свободата¹². Кант стига до въвеждането на понятието "субект на правото"¹³. Именно тезата на Кант за действителната природа на човека е определяща предпоставка за въвеждане на историческия подход, после на социалния подход, за обяснение на човешкия свят, но изпълнен с ново субект-обектно съдържание. Ако Кант вижда основанията на правото в нравствения дълг на човека, то представителите на историческата школа (Шелинг, Хегел) виждат основанията на правото в потребностите на общността. Действителната теза на Кант е обоснована чрез общностно-индивидуалните потребности на човека. Правото не зависи само от трансцендентния идеален субект, а от абсолютното и божественото, но като обективно

загадено и закономерно развитие на човешкото общество, което предопределя и човешкото поведение.

Правото е надличностен регулатор. То не е плод на индивидуален разум, а произтича от самосъзнанието на народа, открива се в живота. Като представители на историзма Шелинг, Хегел отхвърлят всякакви априорни постулати и обосновават, че само от реалното може да се върви към обяснение на идеалното¹⁴. Законодателят/човекът само извежда закономерностите, формулира ги, но не ги измисля. Онтологията на субекта се обосновава от културно-историческата дейност на човечеството. Затова през 19-и и 20-и век изучаването на своеобразието на културно-историческите форми на съзнанието и дейността интересът е съставка от двете и се превръща в най-важния предмет на хуманитарните науки.

Като теоретичен подход историзмът поставя акцент върху обяснение на културата, част от която е и правото, върху факта на движението, на развитието. По свой път историзмът отхвърля догмата за вечното, непроменимо божественото основание на правото. То съществува като част от човешкото общество, което има свои закономерности и то в режим на цикличност. Чрез категорията човешка дейност, за която интересът е предпоставка и цел, се развиват изследванията на понятието. Социалните дейности, чиято предпоставка е интересът, са свързани с възпроизводство на индивидуалния живот по регламентиран от обществено начин. Идеите за дейността природа на човека, историята и културата са обобщени от Хегел. Чрез понятието дейност се свързват обществото и индив-

¹¹ Дачев, Л., История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, 2007. Русе, с. 233.

¹² Рачев, Д., 2009. Онтология на правото, Пл., с. 55.

¹³ Дачев, пак там, с. 234.

¹⁴ Дачев, Л., 2007. История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, Русе, с. 249.

гуалният човешки живот като същност едновременно на човека и обществото, като действителност на историческото развитие на човека и обществото, което се състои от закономерното изменение на обществените и индивидуални форми и начини на осъществяване на човешките дейности¹⁵. Така съдържанието на правото не е естествено, а социално.

По-късното обособяване на социологическата юриспруденция има една обща специфика за всички свои представители. Стъпвайки на тезите на историзма на Хегел за общественно-личното взаимодействие и подхода на изследване на обществените явления, Савини, Пухта, Мейн, Маркс, по свой начин аргументират пътя, по който правото е вкоренено или обусловено от обществото, което то регулира¹⁶. По един или друг начин обаче всички те търсят тази връзката общество-човек-право. Разглеждането на правото като част от човешката култура променя същността на юриспруденцията. Анализът на техниката на закона като рационалистка спекулация се превръща в истинска наука за правото, която дава ход на правния позитивизъм¹⁷. С оглед родството на правния позитивизъм и правната социология, трябва да се подчертае, че интересът е обективизиран в социалните факти. Понятието за интереса е предмет на разглеждане на социологизирани теории, защото участва при обяснението на правното съзнание¹⁸, правното поведение и после на правните норми като взаимнозависими елементи на социалната система на обществото¹⁹.

4. Теоретичен статут понятието интерес получава чрез немския юрист Рудолф Фон Йеринг (1818-1892), който е родоначалник на юриспруденцията на интереса. Колкото и нееднозначни да са оценките за научните изследвания на Йеринг, дори от средите на своите опоненти, той е признат за най-значимия и гениален от юристите на Новото време. Смята се за духовен баща и водач на така наречената практическа школа.

Йеринг произлиза и стъпва на основите на историческата школа в правото, представлявана от Савини и Пухта, която господства в Германия. Савини следва историческия метод и обосновава правото чрез самосъзнанието на народния живот. Пухта развива тази концепция, като ѝ придава акцент на рационалисткия, а не исторически метод. Чрез него обичаят, законът, юриспруденцията се утвърждават като форми на правото, а източник е народното съзнание-правосъзнание²⁰. Теоретичният смисъл от разработките на Пухта се свежда до насочване на правното изучаване както като духовен извор-правосъзнание, така и към неговите формални (институционални) проявления²¹. Понятието за интереса в не диференциран вид присъства и в двете като явление на съзнанието и като атрибут за външната обективирана дейност в източника на правото.

Йеринг се дистанцира от изходните положения на историческата школа и неговото учение се формира в полемика с положенията на историческата школа в правото. За мнозина изследователи неговото учение остава в рамките на историческо направ-

¹⁵ Макс Вебер, преди него и Парсънс отделят огромно внимание на човешката дейност, традиция, която тръгва от Хегел и историзма.

¹⁶ Кели, Дж., 1998. Кратка история на западната теория на правото, С., с. 224.

¹⁷ Ташев, Р., 2000. Съвременният правен позитивизъм (Възникване на теорията), Съвременен право, кн. 5, с. 26.

¹⁸ Наумова, Ст., 1986. Правно съзнание и правнорелевантно поведение (правно-социологически анализ), Правна мисъл, кн. 3, с. 14.

¹⁹ Карбоние, Ж., 1999. Въведение в гражданското право, С., с. 21.

²⁰ Торбов, Ц., 1992. История и теория на правото, С., с. 152.

²¹ Дачев, Л., 2007. История на политическите и правни учения. Дял втори. От Буржоазните революции до XX век, Русе, с. 250.

ление. Следвайки методологията на историческата школа, Рудолф Йеринг стига до противоположни изводи за правото. Според Йеринг в историята на всички значими достижения на човечеството, каквото е отмяна на робството, тлее резултат, който се корени в многогодишните процеси, на сътолкновения на интересите и борбите на страстите. Най-висока степен на напрежение тази борба достига, когато интересите приемат формата на придобити права. Съществуващото право с течение на времето става във все по-тясна връзка с интересите на хората. Сътолкновението и борбата на интересите, закрепени в съществуващото право и изискващи закрепване в новото право, се явяват движеща сила на неговото развитие.

Правните норми създават съзнателна волева и целенасочена дейност, активност на човека. Стимулите, мотивите и смисълът на тази дейтелност Йеринг вижда в потребностите, интересите и целите. Правото е продукт на активността на човека, предизвикано е от движение на материалните основания на жизнената необходимост и дадените обстоятелства и е ръководено от мотиви за целесъобразност²². Правото представлява единство на обективно и субективно, съединява творческите сили на човека, неговите чувства и разум, с обективните за него интереси на другите хора, на обществото и жизнените обстоятелства. Не съществува непременно противоречие между интересите на индивида и на обществото, защото те са взаимосвързани. Правото е механизъм на обществото за хармонизиране на индивидуалните и групови цели и за балансиране на индивидуалните и групови интереси²³. Тази позицията на Йеринг за социалната роля на правото е много продуктивна. Днес

тя е норма за правната теория, но когато се появава не е баналност, а новост.

За разлика от теорията на естествено-ното право и основоположниците на историческата школа, Йеринг приземява процеса на образуване на правото. Според него последното основание, практическа почва за създаване на правото са интересите и целите на хората. "Интересът като субективен – подчертава Йеринг – показва връзката с живота. Интересът следователно – това е същността на жизнените потребности в широк смисъл²⁴.

Изхождайки от определението за действие като достижение на условията за съществуване на деятеля, Йеринг определя правото като "обезпечение на условията за съществуване на обществото чрез принуждение. Понятието условие според него са тези потребности, с които е свързан животът в указаното значение". Йеринг има предвид не само условията на физическото битие, но всички тези блага, които по мнението на хората имат значение за оценката на актуалния живот на хората. Благата, в зависимост от които човек чувства своето битие, са не само външните, материалните, но също така нематериалните, идеалните; те обхващат всичко това, за което човек се бори, към което се стреми: чест, любов, деятелност, образование, религия, изкуство, наука. Въпросът за условията на съществуване на отделния човек и обществото е въпрос на култура²⁵. Условията на съществуване на обществото съставляват предмет на правото.

Вниманието на Йеринг към жизнените обстоятелства, които определят възникването и реализацията на правото, не означава отрицание на нормативността в правото. Той подчертава принципната недостатъчност на това да се разглежда

²² Йеринг, 1991. Борба за право, М., с. 8-9.

²³ Кели, Дж., 1998. Кратка история на западната теория на правото, С., с. 226.

²⁴ Стоянов, Ж., 1993. Философия на правото, С., с. 196.

²⁵ Въведение в философия на права : Кризис на съвременното правосъзнание / П. И. Новгородцев, 1996, М., с. 117.

правото само чрез позицията на традиционния догматизъм, извън връзката с целите и задачите. Йеринг в унисон със своя социологически, рационалистки възглед за правото и държавата отдава значение на реалните процеси, от които изхожда и към които се връща правото. Според него правото и социалният живот следват принципа на целесъобразността. Изведена е ролята на интереса и целите за правото, а не само изучаването на нормите. Така се достига до социологизиране реда на правото²⁶, а не само на отделната норма, подход, който днес е всеобщо утвърден. Юриспруденцията според Йеринг е практическо изкуство, задачата на което се състои в добавяне на реални положения, изводи и решения, които са годни и удобни за прилагане в съдебната практика за по-добра охрана на съответстващите интереси.

Разбирането на многообразната роля на интересите в правото – като стимул и борба за право – елемент на законотворческата дейност и цел на обективното право, като същност на субективното право и обект на правна защита – подтиква Йеринг към създаването на правната теория на интереса или на юриспруденцията на интереса. Тя е разработена като алтернативна на волевата теория. Неговите възражения против теорията на волята са приведени и дадени в неговия обстоятелствен анализ на теорията на Петражицки²⁷.

Първият аргумент на Йеринг се състои в това, че "волята не е цел и движеща сила на правото. Понятията воля и власт не са в състояние да ни доведат до практическото понятие за право, единствено инте-

ресът е в състояние да обуславя и задвижва човешката воля"²⁸. Интерпретирайки това възражение, Петражицки твърди, че "не заради формалното господство на волята и удоволствието се извършват волевите актове, дадени на хората от правото, а заради осъществяване и защита на техни реални интереси". По-силният аргумент, се заключава в това, че "ако волята е цел на правото, то какъв смисъл имат правата за хората лишени от воля (деца, умопомрачени). Те никога не биха могли да достигнат своята цел – очила за слепите"²⁹. Самият Вингщайд, който в окончателен вид разработва волевата теория, признава, че "волята, която заповядва в субективното право, е волята на правния ред, а не волята на правоимащия"³⁰. Изказаните възражения не трябва да се абсолютизират като пълно отричане от Йеринг – волята да се приеме за същностно свойство на правото.

Основната идея в теорията на интереса е, че формално "силовата" същност на правото е немислима без смислообразуващия елемент – интереса. Най-важните положения на своето учение Йеринг формулира в съчинението "Духът на римското право". В него той анализира римския правен оборот, в чиято основа стоят многообразните практически интереси. Тъй като волевият формализъм е чужд на римското право, без интереса, подчертава Йеринг, няма задължителен обвързващ договор³¹. Според Йеринг правото съществува не за да реализира идеята за абстрактната "правна воля", а за да служи на интересите, потребностите и целите на оборота.

²⁶ Маринова, Св., 2011. Принципи на правото, С., с. 36. В резултат днес е догма почти обяснението от правото като социален смисъл към неговата структурна съставка (нормата), а не обратно. Преобладаващият брой изследователи на правото, особено на общата теория на правото поддържат този социологизиран подход към реда на правото, а не на нормата като негова обяснителна схема.

²⁷ У нас тези аргументи изследва и основателно критикува проф. Венелин Ганев.

²⁸ Стоянов, Ж., 1993. Философия на правото, С., с. 197.

²⁹ Петражицкий, Л. И., 2000. Теория права и государства в связи с теорией нравственности, СПб, с. 291.

³⁰ Цитат по: Павлова, М., 1995. Гражданско право. Обща част, том 1, С., с. 154-155.

³¹ Келс, Дж., 1998. Кратка история на западната теория на правото, С., с. 225.

Ако първоначално Йеринг се опира на понятието "интерес" преди всичко в построението на теорията на правото в субективен смисъл³², впоследствие той разпростира своите изводи за ролята на интереса върху обективното право. Аргументите на Йеринг спомагат не само да се развие теорията за субективното право. Без да спираме на спора дали то е съставка или цел на упражняване на субективното право³³, поддържахме разбирането, че интересът има самостоятелна роля за правото, не само за понятието субективно право. Тя е резултат от неговите характеристики и съставки като част от човешкото съзнание. Чрез тяхната съвкупност правото осъществява регулиране на човешкото поведение чрез субективна и обективна съставляваща. Поддържахме смесената обект-субектна концепция за понятието интерес, което осъществява преход от обективна към субективна съставляваща и обратно. Правнорелевантните характеристики на интереса се разглеждат в по-широк социално-правен, обективно-субективен аспект, като явление на общата теория на правото.

Утвърждаването на интереса като атрибутивно свойство на правото, води и до целта³⁴ на правото в обективен смисъл като защита на интереса. Пътят към разбиране на интереса като основа на право-

то, зададен от Йеринг, започва със субективното право, това е път към източника на правото. В основата на частното право Йеринг се стреми да намери първопричината за действията на хората, да изясни откъде идва силата на народа, неговата решимост да отстоява своите права в едни случаи, а в други да е пасивен. За да реши това, Йеринг обръща внимание на мотива, който застава оправомощения да реализира и защитава своето право. Въпросът за осъществяване на частноправното положение се определя от тези мотиви, които подтиква оправомощения да защитава своето право. Най-ниският в скалата на мотивите, който определя борбата на човека за своето право, се явява материалната изгода. Материалният мотив, веществената ценност на правото от гледна точка на интереса, Йеринг вижда в значимостта на фактическото основание на субективното право, съдържателната страна на правоотношението. По-висши ще бъдат мотивите, свързани с личните качества на субектите, техните духовни ценности, правното чувство³⁵ и т. н. В съответствие с такива видове мотиви се признава съществуването в правото на материални и идеални (духовни) интереси.

Разглеждайки интересите, насочени към постигане на собствените цели на правото, Йеринг говори за възможността "да се

³² Теорията на интереса макар и в неавтентичен вид се прилага и действа. Вж. Росен Ташев, 2004. Обща теория на правото. Основни правни понятия, С., с. 222.

³³ Автор на това схващане е А. В. Венедиктов. У нас то се поддържа от Таджер, В., 1972. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I. С., с. 162; Рачев, Ф., 1976. Категоризацията интерес и характеристиката на Гражданското право на НРБ. – Във: Трудове на Висшия икономически институт "Карл Маркс", С., с. 23; Ташев, Р., 2004. Обща теория на правото. Основни правни понятия. С., с. 224 и сл.

Според другото разбиране интересът не влиза в съдържанието на понятието за субективно право, а е негова предпоставка и цел. Изразител това виждане е С. Н. Братусь и то се поддържа още от В. П. Грибанов, Г. В. Мальцев. У нас се застъпва от Василев, Л., 1956. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I. С., с. 19; Кожухаров, А., 1992. Облигационно право. С., 24-25; Павлова, М., 1995. Гражданско право. Обща част. Том I. С., с. 156.

³⁴ Целта е мислен бъдещ резултат или състояние, форма на изпреварващо съзнание, но този резултат задоволява определена потребност и съответства на определени интереси. Интересна предхожда и съдържа целта. Михайлова, М., 1983. Цел и целесъобразност в правото, С., с. 16.

³⁵ Йеринг, 1991. Борба за право, Москва, с. 46. За човека, движен от такива мотиви, защитата на неговото субективно право не е само право, но и задължение, даже ако от гледна точка на простата полза разносните превъзват сумата на спечеленото.

разграничат два класа интереси: едните – целта на която е външна, материална, други – целта, на които е вътрешна идеална". Според него материалният интерес има парично измерение, стойностно или имуществено съдържание, свързан е с материална изгода. Съдържанието на идеалния интерес съставлява явление на духовната култура, такива като честолюбие, достойнство, справедливост, религиозно чувство и др. Кои от тях надделяват зависи от обекта на посегателство. Характерът и силата на интереса се поставят в зависимост от ценностите на социалните групи. Именно чрез ценността като съставка на интереса Йеринг социологизира правото като ред. Решимостта да се отстаива своето право, да се прояви правно чувство се измерва "по мащаба на съсловните интереси"³⁶.

Отчитаме липсата на общоприета класификация на правните теории и условността на тяхното деление. В тази връзка открояваме факти, които илюстрират ролята на интереса в развитието на правните учения. В най-общ вид тя нагледно се проявява вече в това, че различните социални интереси се явяват един от факторите за обяснение на правото за множество направления, школи, концепции и теории. Школите и теориите могат да изразяват интересите на различни социални сили, менят се интересите – менят се възгледите за правото³⁷. Буржоазията се нуждае от теорията за естественото право, за да обяви феодалните порядки за противоречащи на природата на човека, разума и справедливостта. Преди буржоазните ре-

волюции идеите на естественото право са приети, популярни, след това биват изоставени.

Постоянното увеличаване на социалната диференциация и класови борби способства за възникването на социологическата юриспруденция. Тя поставя за основа на правото самото общество, реалните процеси на живота на хората. Тоталитарните режими на 20-и век отхвърлят основополагащи ценности на гражданското общество – частна собственост, правова държава, равенство на хората. Те способстват за възраждане на естественото право като средство за борба с тоталитаризма.

В дореволюционна Русия категорията интерес се използва за изразяване на правните възгледи на много представители на руската наука³⁸. Основоположник на държавната (юридическа) школа, хегелианец, Чичерин разглежда държавата като съюз на свободни хора в името на общите интереси, а не като машина за потъпкване на личната самостоятелност³⁹. У нас по-скоро в държавознанието, в политикоправните идеи се поддържа тезата, че въпреки различните нюанси на понятието – общо благо, обща полза, държавен, национален, обществен интерес – и дори когато не е експлицитно формулирано или правно позитивирано, понятието придава смисъл на държавната власт и я легитимира⁴⁰. От там и правото разглежда интереса като явление от биосоциалния свят на индивида, но със значение на атрибутивно ниво като компонент на правото като надличностен регулатор на обществените отношения.

³⁶ Йеринг, 1991. Борбата за правото, М., с. 23.

³⁷ Черданцев, А. Ф., 2000. Теория на държавата и правото, М, с. 190.

³⁸ Б. Н. Чичерин, В. С. Соловиев, Е. Н. Трубецкий, П. И. Новгородцев.

³⁹ Всички човешки интереси, както материалните така и духовните, в известна степен получават характер на собствени интереси на държавата. "Тези общи интереси, образуват това, което се нарича обща полза, изграждат следователно необходима цел на съюза. Тази цел приписва на държавата както скептическата школа, или утилитаристите, така и идеалистите, и накрая социалистите. Цит. По История на руската правна мисъл, 1998. М., 2. 38-39.

⁴⁰ Желева, М., 2009. Държавната власт и общественият интерес, В., с. 13.

5. Разглеждайки правото в отношение към нравствеността, правото се определя като исторически-динамично определение, необходимо принудително за равновесието на двата нравствени интереса – лична свобода и общо благо⁴¹. Според автора е недопустимо е да се смесват равновесието на интересите с материалното изравняване на частните интереси. Солвеев правилно обобщава, че правото защитава интереси, но не всички, а само справедливите интереси. Правото защитава всеки интерес, който влиза в мярката на правната справедливост⁴². Затова съществува проблемът за съотношението право-закон. Подобна теза за взаимоотношението благо-ред⁴³, присъства в разбиранията на български представители на правната наука. Основната идея обаче е, че правото съдържа в себе си интереса като понятие, в което присъстват обществено обосновани ценности и потребности, както и свободата на индивида.

Теорията на Йеринг и понятието за интереса е анализирана и от други изтъкнати правовеци в Русия. Според Е. Н. Трубецки в учението на Йеринг има противоречие. Същността му е в това, че двигателят на историческия процес (идеята за правото, идеалния, умозрителен момент в правообразуването) не може да бъде едновременно и негов резултат или цел⁴⁴. Йеринг преодолява това логическо противоречие, като придава на своето учение диалектически и телеологически характер. В своите разработки Йеринг пояснява, че няма безцелни човешки постъпки, затова движещ мотив на целесъобразната човешка дейност са

целта и интересът. Под интерес Йеринг разбира стремежът към постигане на материална изгода или полза или "ценността на благото в особеното му прилагане към целите и отношенията на лицето, което се стреми да го постигне".⁴⁵ Водещо значение има *отношението* на човека към ценността на благата, отнесено към другите хора. Точно в този смисъл понятието за интереса се установява със значимост за социалната същността, за реда на правото. В това направление то става предмет и на съвременните социологизирани теории за правото⁴⁶.

Признавайки закономерния характер на развитието на правото, става възможно да се търси целта на неговото развитие, не в смисъл на съзнателна цел на субекта, а в кибернетически смисъл, свободен от антропоморфни наслоения. В съвременната наука е допустим кибернетическият подход към целеполагането. Неговата значимост е в това, че понятието цел се прилага към поведението на най-сложните самоуправляващи се системи. По този начин не може да се препише никакво съзнателно стремление към целта на системата. Целта в общ смисъл – това е определено състояние, към което системата е насочена чрез своята структурна организация. Целта на системата – на правото като надличностен регулатор⁴⁷ – е производна от интереса на човека, взет и оценен в неговата обществена значимост.

6. Другото основно направление – юридическият позитивизъм – се основава на фактически гаденото и не търси метафизически обяснения, които предполагат

⁴¹ Солвеев, В. С., 1988. Сочинения: В 2 т., М., с. 453.

⁴² Солвеев, указ. Съч. С. 527.

⁴³ Михайлова, М., 2001. Правото смисъл, сянка, противоположности, С., с. 17.

⁴⁴ Трубецки, 1999. Енциклопедия на правото, с. 86-87.

⁴⁵ Стоянов, Ж., 1993. Философия на правото, С., с. 197.

⁴⁶ Поддържахме тезата на автора че правото и интересът в него е отношение към действителността. Дачев, Л., 2004. Юридически дискурс, Русе, с. 170. Този акцент на интереса именно го прави най-същностна съставка на правното съзнание.

⁴⁷ Михайлова, М., 1983. Цел и целесъобразност в правото, С..

първопричини и субстанционални начала. Доминираща в позитивистичната доктрина се явява идеята за правото като заповед на властта. Правният позитивизъм следва логиката на развитие на философския позитивизъм. Тя се състои в постепенен отказ от признаването на изследванията на обектите на безусловната реалност и движение към конвенционализъм и логически анализ на понятията на езика на науката, при пълно абстрахиране на реалността, стояща зад тях. Израз на същата тенденция намираме при Йеринг.

Понятието за интереса е разглеждано от Н. М. Коркунов, което представлява видоизменение на основната теория на Йеринг. Поддръжник на юридическия позитивизъм, Коркунов разработва теория за разграничение на интересите. Въпросът за избора предполага сравнителна оценка на интересите, което е предмет на нравствеността. Резултатите на оценките са сходни в своите функции – да служат за мерило на човешките интереси. Заедно с нравствените оценки, човешкото съзнание е изработило норми за разграничаване на интересите, които служат на съвместното осъществяване на всички разнообразни човешки цели. Тези норми на разграничаване на интересите са същността на правните норми.

Слабостта на тази гледна точка е в убеждението за възможността, при общо съгласие, да се проведе разграничение на интересите. Основното възражение против теорията на разграничение на интересите се свежда до това, че във всяка конкретна норма (а не в техните комплекси, обединения от норми) се отчита (взема под внимание) само един интерес – на управомощения, интересът на задължената страна и т.н.

Съвременната литература отнася юриспруденцията на интересите към юридико-

позитивисткото направление. Определят се две основни нейни разновидности – "позитивизъм на закона" или "законов позитивизъм" и "позитивизъм на решенията", който отразява опита на системата на общото право⁴⁸. Законовият позитивизъм в своята поредност се разделя на "юриспруденция на понятието" и "юриспруденция на интересите", в която правото се определя чрез социалните интереси. Терминът "юриспруденция на понятието" е въведен в научния оборот от Йеринг, критикувайки принципите на формално-догматическата юриспруденция. От гледна точка на юриспруденциалния интерес, познанието на смисъла на закона се достига не чрез интерпретация на неговото текстуално изразяване, а чрез анализ на закрепените в закона интереси. Основният постулат на юриспруденцията на интересите е, че нормите на позитивното право са основани на представите на законодателя за ценности, хармонизация и изравняване на интересите, затова тези представи трябва да бъдат предмет на юридическо изследване⁴⁹. Прилагането на нормите на правото е извеждане на юридически значими изводи от съпоставените интереси, представени в конкретния случай. Тази концепция ориентира към преодоляване буквата на закона в името на правопорядъка, на общото благо.

Това разбиране на теорията на интересите във връзка с държавата съответства на основните положения на позитивисткия подход. Утвърждава се съдържателният момент в правото, стремежът да се обезпечи актуалната ценност на правните решения, принципът на справедливостта, тя се изправя в активна опозиция не само срещу юриспруденцията на понятието, но и срещу юридическия позитивизъм в цялост. Самият Йеринг характеризира задачата на своето по-късно съчинение като установяване, достигане до "субстанционалната

⁴⁸ Малцев, Г. В., 1999. Разбиране на правото. Подходи и проблеми, М, с. 160.

⁴⁹ Малцев, Г. В., 1999. Разбиране на правото. Подходи и проблеми, М, с. 160.

идея за справедливостта и нравствеността, стоящи като висши начала над чисто формалната юридическа логика, и разкриването на тези идеи в отделни юридически положения и институти⁵⁰. Тезата на Йеринг за интереса има отделни елементи от естественото право, но и от юридикопозитивистката доктрина. Не можем да я определим еднопосочно като направление на юридическия позитивизъм.

7. За значимостта на позицията на Йеринг и разработването на понятие за интереса говори фактът, че сред неговите последователи и поддръжници има представители на различни правни школи⁵¹. И позитивизмът, и социологическият подход поделят общата идея за същността на правото като емпиричен (социален) факт. Социологическият подход към правото принципиално се отличава от юридикопозитивистката методология с това, че разглежда правото не просто като юридическо явление, а по-широко като юридикосоциологическо явление.

Някои автори определят Йеринг за основоположник на социологическата юриспруденция в Германия⁵², наред с Л. Дюги и М. Ориу – във Франция, М. М. Ковалевски и С. А. Муромцев – в Русия. Най-известните негови представители са Е. Эрлих, Г. Канторович, Ф. Жени, Р. Паунд. В рамките на гадения подход правото се разбира не като "едно за всички", а като "живо право", създавано "за лично ползване" от социалните субекти. Установените от гържавата правни норми образуват само една от неговите съставни структури. Същността на правото е реално обществено явление, което е защитено от гържавата и съда преди всичко. В резултат възниква терминът "свободно право", което е насочено

против правния формализъм. На съдиите се делегират законотворчески функции, които осигуряват свобода при разглеждането и решаването на делата от съдиите. Принципът на прецедента е в същността на разглежданото разбиране за правото. В социологическата юриспруденция терминът "право" означава преди всичко правов ред.

Най-широко практическо приложение теорията за интереса намира в САЩ, нейният светоглед е философията на прагматизма. Тя разглежда действието като най-яркото изражение на човешката същност. Основните критерии за истинността на идеите, в това число и правните, прагматизмът определя в тяхната работоспособност в действителност. Чрез категориите действие и дейност прагматическата юриспруденция засилва значението и ролята на понятието интерес. Интересът в изведен като атрибутивно свойство на действието, дейността и постъпката.

Правото в САЩ, както и въобще англосаксонското право, включва като основни източници: обичаи и традиции; законодателство, което в най-широк смисъл се нарича статутно право и прецедентно право, създавано от съдиите. Съответно на тези три източника в правото се отделят три аспекта – социологически, нормативен и практико – процесуален. Обединявайки в едно тези представи, Роско Паунд (1870-1964), изявен представител на социологическото направление в САЩ, формулира разбирането за правото като високо специализирана форма на социално управление (контрол), осъществявано на основата на властови предписания (разпоредби) в рамките на съдебния и административния процес⁵³. Това разбиране се основава на значението и функцията на правото да регулира,

⁵⁰ Новгородцев, П. И., Историческая школа юристов, СПб, 1999, с. 133.

⁵¹ В Русия И. М. Коркунов е представител на позитивизма, а така и основоположникът на социологическата школа в правото С. А. Муромцев.

⁵² Кели, Дж., 1998. Кратка история на западната теория на правото, С., с. 224.

⁵³ A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, vol. 3, by Roger Shiner, Springer, 2005, p. 42.

координира интересите. Връзката на правото с интересите на социалните субекти е съществена в дадената концепция, защото правото отчита съществуването на интересите в социалното пространство, а те изграждат неговата същност на атрибутивно ниво.

Съгласуването на указаните аспекти в концентрирано единство се осигурява с помощта на понятието цел. Дискусиите за природата на правото, по мнението на Паунд, отстъпват място при разглеждане на неговите цели. Принципът за *целесообразността* съставлява съсредоточие на правната доктрина на интереса. След Йеринг, Паунд смята, че обосноваването на целите на правния ред ще позволи да се свържат общозначимите социални идеали с интересите на участниците в обществените отношения. Споровете за природата на правото, по причина на схоластичност, откъснатост от реалния живот, трябва да отстъпят място на изучаването дейността по установяване на рационалния правен ред. Правото не е самоцел, а средство за съгласуване и удовлетворяване на обществени и лични интереси в името на общата полза. На мисълта за дълбокото идейно сходство между теорията за интереса и социологическата юриспруденция, въпреки критиката към последната, насочва своите разсъждения Леон Петражицки.

8. Като пренася същността на правото в областта на психическите преживявания, Петражицки отхвърля теорията за свободната воля и в частност интереса. Според него терминът "интерес" се употребява от юристите като метафора, която няма точно научно съдържание. Явленията, наричани в психологията интерес, се отнасят към емоционалните влечения и преживявания и не означават някакъв "техен определен клас, затова понятието интерес

е неточно за научни цели"⁵⁴. Той признава способността на правото да оказва разнообразно въздействие върху интересите на хората, но с уговорката, че "правото регулира непосредствено не нашите интереси, а постъпките ни, а това са две различни неща". В областта на правото, по негово мнение, е правилно да се говори не за воля и не за интерес, а за поведение, действие и постъпки.

Психологическата теория критикува теорията на интереса с аргумента, че дори да са отпаднали нашите интереси, правата ни продължават да съществуват. Той показва също и множество способности за придобиване на права, без да е налице съответният интерес или въпреки него. По мнението на Петражицки, всички тези примери доказват отсъствието на необходимата връзка между правото и интереса, те могат напълно да се отделят един от друг.

Без да се спираме обстойно на контрааргументите, опровержението към психологическата теория идва и от противниците на теорията на интереса. Правните норми като общи правила имат впрегвид не интереса на определено конкретно лице, а въобще на всички носители на дадено право. Понятието интерес дава същността на явлениято като компонент на човешкото съзнание и поведение, което е безспорно, а не на конкретно лице. Тъй като интересът е компонент от същността на правото като надличностен регулатор, то тази критика е закономерна. Интересът при това се разбира като вероятен и възможен, какви *реални* последствия могат да се случат във всеки отделен случай – това не влиза при разглеждането на конкретното право. Правото реално не винаги регулира и осъществява настоящия интерес. Правото е норма-*задължение*, то само е насочено към задължителното, стреми се да защити вероятния, но признат от общността индивидуален интерес.

⁵⁴ Петражицки, Лев, Психическото обуславяне на постъпките на хората. Същността на правото, нравствеността и естетиката. Предговор Радо Каранджулов, 1995. С., с. 104.

9. Понятието интерес има място и в марксистката правна теория. Според марксистко-ленинското разбиране за обществото, правото се отнася към сферата на надстройката. То се определя като съвкупност от производствени отношения, съставляващи икономическата структура на обществото. Свързващо звено за тези сфери са интересите, те са проява на икономическите отношения на дадено общество. Интересите се изразяват в дейността на реалните личности, при взаимодействието на които като продукт се явява обществото. Интересът е представен в обществените отношения⁵⁵, той е основополагащ принцип, изпълняващ управляваща, регулираща функция.

С оглед понятието за правото, според марксизма, правото е изразена издигната в закон воля на господстващата класа, чието съдържание се определя от материалните условия на живот на класата. Правото се явява продукт на волевата дейност на правосъздаващата класа. То се разглежда като явление от субективен порядък. Ето защо е естествено да се разглежда като опосредствано от различни компоненти от съдържанието на общественото съзнание⁵⁶. По тази причина всяка система от положително право може и трябва да се разглежда като продукт на съзнанието. Не съзнанието на хората е причина за съществуването на интереси, които правото защитава. Следователно, не от интересите се определя съдържанието на правото. От състоянието на *общественото съзнание* в дадена епоха се определя тази форма, която ще се приеме в главите на хората като отражение на даден интерес. Ако не

отчитаме състоянието на съзнанието, не можем да си обясним и правната еволюция на идеите по принцип.

Следвайки това пояснение, волята като елемент на съзнанието, не определя съдържанието на правото. Тя определя формата, която приема отразеният интерес. Тази мисъл се възпроизвежда в литературата по въпроса за интереса в правото⁵⁷ и получава поддръжка от изследователите, доколкото има такива.

Марксистско-ленинската теория определя формални и съдържателни аспекти в правото. Волята, която е обусловена от интереси, е най-важният фактор в правообразуването, тя се сменя във формалния аспект на правото. Определящият елемент от неговото съдържание, от неговата същност са интересите. "Обективният интерес преминава в субективен юридически фактор: в осъзната форма интересът намира своето научно обосноваване въплъщение в самото съдържание на правото. Главният извод при материалистическото разбиране за правото е в признаване определящата роля на интересите по отношение на правото"⁵⁸. Теорията за интереса на Йеринг не може да се определи като материалистическа. Не може да се твърди, че материализмът има монопол на идеята за определящата роля на интересите в правото.

В марксисткото разбиране за правото терминът воля се използва не в смисъла на строго научното понятие от психологията, а като философско понятие, което изразява според Хегел, субстанционалната основа на правото – правото е битие на съществуване на свободната воля. Ако под въздействието

⁵⁵ Израз на тази тенденция е дълго властвалата в хуманитарните науки – социология, от там и в правната наука догма, че всичко в правото е обществено отношение. Вж. Росен Ташев, 2010. *Обща теория на правото. Основни правни понятия*, с. 295.

⁵⁶ На този момент обръща внимание Г. В. Плеханов, според когото "за да се защитава даден интерес трябва да се осъзнава" в Избранные философские произведения, т. 1-5, М., 1956 г., цитат по Стоян Михайлов, 2010. *Социологическа система*, С., с. 46.

⁵⁷ Шайкенов, Н. А., 1990. *Правовое обеспечение интересов личности*, Свердловск, с. 43.

⁵⁸ Пак там, с. 48.

на интереса волята в буквален смисъл формира правото, задава му форма и се въплъщава в нея, то какъв е механизмът на изпълване на тази форма със съдържание. Ще уточним, че волята е съзнателна насоченост на субекта както вътре в себе си така и навън към обективния свят. Днес в правопознанието е широко споделян възгледът, за това, че волята отразява диалектиката на обективно и субективно вложени в интереса. Това разбиране за волята е възприето и широко се използва в юриспруденцията⁵⁹.

Марксистката правна теория има общи черти с теорията на интереса на Рудолф Йеринг. И двете разглеждат правото като властово явление. Налице е духовното родство на Йеринг с Маркс и Енгелс, принадлежащи към същото направление хегелианци. Освен общите и за двете теории изтизъм и целеполагане, сближава ги духът за борба. Различието между тях не е толкова в степента на радикализма, колкото в светогледа, в основанията и разбирането на самия смисъл както на правото, така и на борбата. Ако за Маркс и Енгелс това е непримирима борба против интересите на буржоазията, преминаваща в борба против частното право, то за Йеринг – това е борба за смисъла-идеята за правото⁶⁰.

10. Анализът на мястото и ролята на понятието интерес в различни направления от правната мисъл предопределя разглеждането му като определящ фактор на правото. Единствената теория, която не приема понятието, е психологическата теория за правото.

За важността на дадена категория в разбирането за същността на правото свидетелства и отношението на привържениците на различни правни доктрини към юриспруденцията на интересите и конкретно към теорията на Йеринг. Някои отбелязват в нея общи черти с теорията на естественното право; други автори я причисляват към историческата школа,

други я отнасят към юридическия позитивизъм. Има и автори, които разглеждат Йеринг за основоположник на социологическата юриспруденция, отбелязвайки неговата духовна общност и с основоположниците на марксистската теория.

Полагайки понятието интерес в основата на разбирането за правото, Йеринг изразява и откроява същественото в целевата (надличностна) и носеща интереса (биосоциална) природа на правото. Той не само изказва гениални изводи за целта на правото, за концепцията за субективното право като израз на човешките социализирани потребности. Йеринг рационализира правния феномен. Той извежда съществена закономерност и за други подходи към правото, разглеждащи го от една друга негова страна. Признавайки за обосновано многоаспектното разглеждане на правото, е важно да подчертаем, че всеки от подходите е склонен да ограничава правото в рамките, определени от неговата позиция. Абсолютизирайки ролята на определен аспект на правото, подходите приемат една страна от истината за цялата истина, частта приравняват към цялото, както по въпросите за същността на правото, така и в разбирането на интереса.

Популярността на теорията на Рудолф Йеринг, стремежът да се установи с нея родство, доказва интегративната и определяща роля на понятието интерес за правото. Чрез интереса като понятие и на политико-правното развитие на идеите човекът дава едно ново биосоциално, историко-културно и обществено обяснение за надличностната същност и цел на правото. Чрез интереса правото съществува като израз на осмислено, целево и по-дълбоко отношение към реалността. Затова по категоричен начин се налага присъствието на понятието в съвременните разбирания за правото.

⁵⁹ Михайлова, М., 1996. Теория на правото, С., с. 16; Милкова, Д., 2003. Обща теория на правото, С., с. 124.

⁶⁰ Новгородцев, П., 1996. Въведение в философия на права : Кризис съвременного правосознания, М., с. 135.